

Zaicz Gábor
Budapest–Piliscsaba

Bakaytól a magyar művelődéstörténet hiányáig

Az újságíró Végh Alpár Sándor három és fél éve hatrészes vitanyagot közölt a Magyar Nemzet szombati magazinmellékletében (Végh Alpár 2004). Tudománytalan meglátásait nyelvészek cáfolták. 2004. május 15-én a visszhang rovatban Bakay Kornél szólalt meg (Bakay 2004). Ezzel az írással szemben eljuttattam a Magyar Nemzetnek az ellenvéleményemet, azonban az újság mindezt nem közölte. Ezúttal olvasóleveletem lényegében változatlan formában adom közre (vö. még alábbi tanulmányomat: Zaicz 2001). Íme még egy adalék – ahogy legutóbb Honti László nevezte – *A magyar nyelv rokonsága és a médiumok* témakörében (Honti 2004). E kérdéskörhöz kapcsolódnak a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus *A magyar nyelv eredete* című szimpóziumán elhangzott előadások (MNyEr. 2006).

Bakay Kornél régész „kitűnően képzett régi és mai nyelvészekre” utal a Végh Alpár Sándor hatrészes cikksorozatát, Szende Tamás, Csúcs Sándor és Rédei Károly nyelvészprofesszorok válaszát követő írásában, és a nyelvészek között egy ma működő római és amszterdami nyelvészt idéz meg.

Angela Marcantonio angol nyelvű könyvével kapcsolatban – ha már nem olvashattuk – mi inkább hiszünk annak a beható ismertetésnek, ami a Nyelvtudományi Közlemények egyik számában jelent meg (Bakró Nagy 2003: 46–63), mint a témához kevésbé értő régész-történésznek.

Hogy ez ünnepi kötet olvasói tisztában legyenek Maráczi Lászlónak – aki nyelvészetet valóban tanult Groningenben – színvonalas nyelvészeti ismereteiről, viszonylag részletesen beszámolok egyik minálunk kiadott könyvben megjelent írásáról (Maráczi 2000).

A cikk *Módszertani kérdések* című bevezetése már világosan utal arra, hogy milyen tudományos értékre számíthatunk az amszterdami Maráczi munkájában:

„... vajon mit érnek azok a finnugor-oklevelek, amelyeket Magyarországon adtak ki a kommunizmus alatt, mikor közismert volt, hogy a tudomány alá volt rendelve a politikának? Mondjuk jelesen vizsgázott X. Y., H. P., R. K., H. L. finnugor nyelveredetből Lederer Emmánál” (Maráczi 2000: 319–320).

A diszkrét szerző és a hazai nyelvészek is jól tudják, hogy H[ajdú] P[éter], R[édei] K[ároly] és H[onti] L[ászló], akik a nyelvtudomány doktoraiként lettek egyaránt akadémikusok, a történész Lederer Emmánál nem vizsgáztak, nem vizsgázhattak soha. Különösen nem a professzornő *Magyar történelem 1320-ig* című, 1953-ban kézirat gyanánt sokszorosított egyetemi jegyzetéből, melyet a cikkvégi bibliográfiában fedezhetünk fel. De ennyi mindenestre kellett az alaphanghoz, a „módszertani” felütéshez.

Az 1. *Elméleti zavarok* című pont alatt megadott alcímek is önmaguk helyett beszélnek:

- 1.1. Hunfalvy Pál: „A magyar nyelvben nincsenek gyökök”;
- 1.2. Az ún. finnugor nyelvek szókapcsolatai láthatatlanok;
- 1.3. A magyar ragozó nyelv.

Íme a 2. pont és alpontjai:

2. *A Lakó [György] – Rédei [Károly] -féle [A] magyar szóképzés finnugor elemei I–III.*

2.1. A magyar szóképzés állítólagos finnugor elemeit nem lehet elkülöníteni,

2.2. Túl sok, illetve túl kevés hang a L[akó]–R[édei]-ben.

A 3. pont címe: *Gyöknyelvészet*, és egyetlen alpontja:

3.1. A magyar szóképzés állítólagos finnugor elemei és a szóbokrok.

E pontban Maráczi kijelenti: „A LR [Lakó–Rédei] elsiklik a magyar nyelv szóképzésének fontos szerkezeti tulajdonsága felett, ti. a magyar szóképzés gyökrendszere felett /.../. A magyar szóképzés szerkezeti egysége a gyök, melynek CV [consonans–vocalis], VC, illetve CVC az alapszerkezete. A gyököket

hasonló formájú, illetve hasonló jelentésű csoportokba lehet szedni, az ún. szóbokrokba, melyeknek egy elvont gyök, az ún. teremtő gyök a központi eleme.”

A szerző forrásként itt Győri-Nagy Sándornak egyik egyetemi előadását idézi, mely egy évtizede meg is jelent. Idézhetett volna persze egy közel másfél századdal korábbi forrást is, a Czuczor–Fogarasi-féle hatkötetes értelmező szótárat (= CzF, 1862–1874), mely ugyancsak szerepel a cikk irodalomjegyzékében.

Ez utóbbi munkát, *A magyar nyelv szótárát* 1894-ben ekként értékelte a – később akadémikussá lett – fiatal Négyesy László *A Pallas Nagy Lexikonának* VII. kötetében:

„E bámulatos munkával összegyűjtött műnek csak az anyaga becses, /.../ míg elméletei, szófejtései, hosszabbítgatásai az egykorú nyelvtudomány szempontjából is tarthatatlan dolgok, egészen elemi tévedések. A szerkesztők egyáltalán nem voltak tisztában a nyelvhasználat, szószármaztatás elveivel és módszerével. A szavak etimológiáját az egyes hangelemek jelentéséből fejtik ki valami misztikus módon; a szláv és német nyelvből való világos kölcsönzéseket nemzeti álszégyenből mindenáron a magyar nyelv tulajdonául hódítják vissza; nyelvünk szókincsét minden elv és módszer nélkül hol egy mongol, hol egy kínai, japán, hol egy görög, szanszkrit, vagy valamely afrikai nyelv szótárából való egybevetéssel magyarázzatják” (Fogarasi János alatt).

A Révai Nagylexikon summája pedig az 1910-es években a következő:

„E mű /.../ már megjelenése idején elavult. Mint anyaggyűjteménynek van értéke, magyarázatai és szófejtései teljesen elhibázottak.” A szerzőpáros munkája „a Nagy szótárban összehalmozott nagy anyagért becses, az ott alkalmazott etimologizálás azonban csak ártott s nem vitte elébb nyelvtudományunkat.” (Fogarasi János, ill. Czuczor Gergely alatt).

Összefoglalóan kijelenthetjük, hogy a magyarban, a ragozó finnugor nyelvek egyikében szógyököknek kötelező érvényű kikövetkeztetése, továbbá a gyökökkel való szabad manipulálás, azaz egy szócsalád önkényes megállapítása már a szótárírók korában, a XIX. században zsákutcának bizonyult, és e „módszer” felmelegítése az új évezred fordulóján enyhe szót használva is megmosolyogtató, sőt mondhatni: tragikomikus.

Marác a cikk végén, a 4. pontban *Az ősnyelvokutatás és a magyar nyelv* címmel ír meghökkentő dolgokat, és merész asszociációinak (és írásának) lezárásaként kijelenti:

„A finnugrizmus művelői furcsa módon elutasítják, nem szeretik a nosztrikus nyelvokutatást. /.../ Nyilván azért, mert a magyar nyelv a proto-urálin keresztül genetikai rokonságban állna az indogermánnal, altajival, sumerral. Ha ez igaz, akkor a „déliabos” nyelvészetnek mégiscsak igaza lenne.” Kibújt a szög a zsákból, mintegy csattanóként!

Összehasonlításképpen: Csőke Sándor szerint nyelvünk a magyarra[!] vezethető vissza, amely a többi urál-altaji nyelvvel együtt végső soron a sumerból származik. Götz László a sumert és a finnugor nyelveket egyenesen a magyar fejleményeinek tartja. (Vö. Rédei 1998. 54, 96–97, 98, ill. 99–102.)

Bakay Kornél itt a cikkében – a Rédei említett könyvében idézetektől eltérően – megállapítja:

„A szörnyszülött finnugrizmus szó nem azt jelenti, hogy a magyar és a finn-ségi nyelvek nyelvtanilag és bizonyos (de nem nagyszámú!) szóegyezések alapján ne volnának rokonságban egymással. /.../ Mi ezt soha és sehol nem állítottuk, amint a sumer és a magyar nyelv azonosságát sem.”

Talán érdemes itt megemlíteni két egyetemi tankönyvet, mindkettőnek Bereczki Gábor a szerzője: az egyik finn-ségi nyelvrokonaink történetével foglalkozik (Bereczki 2000), a másik pedig nyelvünk ősi eredetével (Bereczki 2003³). A másodikban ez olvasható: a dilettáns nyelvrokonítási kísérleteket *„a történeti-összehasonlító nyelvtudomány módszereinek elvetése, a nyelvfejlődés általános törvényszerűségeinek figyelmen kívül hagyása jellemzi.”* Mindennek tüzetes vizsgálata pedig *„tulajdonképpen nem nyelvészeti probléma, hanem pszichikai, pszichiátriai, a nemzeti tudat kóros elváltozásával hozható kapcsolatba”* (2003³. 66).

Felvetődik a kérdés: *„Vajon miért található Magyarországon a vasfüggöny leomlása után ismét olyan személyek, akik kétségbe vonják a finn és a magyar közti rokonságot, éppen úgy, mint éppen kétszáz évvel ezelőtt, amikor a magyarok semmiben sem akartak közösködni a halbűzös északiakkal? Nem azért, mert új tudományos felfedezések történtek, hanem azért, mert 'ismét szabad'. Ha az aktuális politikai változásokat rávetítjük a tudományra, akkor a tudomány azon*

nyomban elhalhat” – írja az észet származású Cornelius Hasselblatt egy 2000-ben napvilágot látott holland nyelvű munkájában, melyből a fenti idézetet Honti László *Uralistica historico-comparitiva & science fiction* című dolgozatában magyarul is közli (Honti 2001. 525, ill. 529).

Írásom egyrészt „az amszterdami egyetem kitűnő nyelvészét” kívánta egy művén keresztül bemutatni, másrészt „a finnugristák harcra buzdító nyelvészeti vagdalkozásairól” óhajt szólni. Pontosabban, Bakay nyelvészeti kérdésekhez nem szól hozzá. Csúcs, Rédei és Szende után nehéz volna bármilyen kifogást is találni. Ezzel szemben néhány tudománytörténeti kérdésben vall ellenvéleményt.

Először is kifogásolja Csúcsnak azt a kijelentését, hogy Sajnovics és Gyarmathi (így írjuk a nevét!) volna a finnugrisztika hazai előfutára. Hiszen „tudományos módszerekkel” valamit igazolni alighanem több mint Fischer és Schlözer Bakay által emlegetett tevékenysége. Belelapozok egy kérdésünkben aligha objektív *Encyclopaedia Hungarica* című, Kanadában kiadott, a Püsky Kiadó Kft. Könyvesháza által terjesztett lexikonba. A „finn-ugor nyelvrokonság” címszó így kezdődik: „Magyarországon a módszeres nyelvhasználat úttörője Sajnovics János jezsuita szerzetes tanár, csillagász volt.” (Bagossy 1992. 575). A finnugor nyelvhasználat történetét olvashatjuk jó néhány helyen, most csak kettőre utalok: Zsirai Miklós kézikönyvére (Zsirai 1994². 474–582) és Bereczki már említett finnugrisztikai jegyzetére (Bereczki 2003³. 4–21). A kérdéstről egyébként abban a Nyelvtudományi Közlemények számban is bőven olvashatni – az 1986. évi Budenz-émlékkülés előadásában – (NyK 89: 99–210), amit Bakay következő kifogásolható pontként említ.

Budenz Józseffel történetesen én is foglalkoztam. Egyik előadásomban kifejtettem, hogy Budenz *Magyar–ugor összehasonlító szótárának* „szófejtéseiből összesen 630, a teljes anyag [996 szó] közel kétharmada (63,25%-a) voltaképpen ősi elemként értékelhető” (Zaicz 1991: 722). Ezzel szótára tudományos színvonalában felülmúlja Otto Donner finn tudósunk ugyan csak az 1860–1870-es években készített szótárát. – Itt említem meg, hogy pályám kezdetén Sajnovics szófejtéseit is megvizsgáltam, és megállapítottam, hogy Demonstratiójának 150 szófejtéséből az etimológiák 22%-a (más számítás szerint a 29%-a) helyes (vö. Zaicz 1970: 249).

Emellett a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában megvizsgáltam Budenz rendkívül kiterjedt levelezését, és a közöletlen írások közül hármat meg is jelentettem (vö. Zaicz 1992. 457–468). Köztük van Budenz legelső magyar nyelvű levele, egy tervezete az akadémia Nyelvtudományi Bizottsága részére és végül egy részlet naplójából.

Budenz naplója kiadatlan, pedig számos érdekességgel szolgál. Az egyik: írásának a nyelve változatos, és ez elsősorban attól függ, milyen témával foglalkozik a tudós. Leggyakrabban magyarul, németül, finnül és oroszul olvasható feljegyzés, közben egy-egy latin vagy francia mondat szerepel. Toldy Ferencsel, „a magyar történetírás atyjával” – aki a pesti egyetem rektora is volt – Budenz szakmai, hivatali és baráti kapcsolatban állt. Érdemes itt is felidézni Budenz Toldy halálakor feljegyzett magyar nyelvű feljegyzésének legalább első három bekezdését (az összesen hétből), a halálról való értesülést követő reflexiókat:

„Toldy Ferencz meghalt az éjjel. Az eset váratlansága megdöbbentett. Hirtelen ragadta el a Kérlelhetetlen – úgy mint rögtön támadt vihar a nagy öregfát mely még épnek erősnek látszott.

Toldynak nagy emléke van. Hosszú életének egy nagy részén át hatalmas tényező volt a magyar irodalmi élet fejlődésében. Buzgó mozgatója a tudományművelésnek, melynek központja a tudós társaság, későbbi magyar akadémia. Egy tudományszakot alapított meg magyar talajon egymaga – a m[agyar] irodalomtörténetet, melynek mind eddig csak is ő volt a fő képviselője. E t[udomány]szaknak soká volt előadója az egyetemen – tehát ugyancsak a maga tudományába avatta be az ifjúságot.

Most látjuk, hogy ez utóbbi tekintetben egy nagy hibája volt: nem iparkodott magát fölslegessé tenni. Vele versenyezhető önálló erőket kellett volna támasztani, kik habár mindig újítva és változtatva, de így egyszersmind az eleven tökélesbülés útján az ő művét folytatták volna. Kidőlt most az öreg nagy fa, anélkül hogy tövéből új sarjak hajtottak; helyébe most más fák fognak nőni, melyeknek más is a gyökerük.”

Aligha túlzott Gyulai Pál, aki Budenzet „magyar hazafinak” szólította! Aki a MUSz. és másik főműve, *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana* mellett a legfontosabb műveit kizárólag magyarul írta! Minden ember életében vannak furcsa pillanatok, ezekből azonban a legritkább esetben lehet következtetéseket levonni. Ez a második kérdésre a feleletem.

Befejezésül – visszautalva a Marác-műre – hangsúlyozom, hogy az ismeretterjesztő és a – nem nyelvészeti központú – szakmai könyvekben tapasztalható és fentebb ismertetett eset nem kívánatos, sőt veszedelmes következményekkel járhat. Egyrészt azért, mert azon laikus embereknek többségét, akiknek e területen nem izmosodhatott meg korábban a tudásanyaga, alapismereteiben is megingathatja, az alaptételekben is elbizonytalaníthatja. Másrészt pedig azért, mert a nyelvészeti szempontból száználmas eredményeket felmutató – de a társtudományok: a régészet, az embertan, a történelem, a földrajz stb. eredményeivel is összeütközésbe kerülő – sarlatánok kísérleteit a legjobb szándékú emberek is készségesen elhihetik, sőt azokat sokan közülük egyenesen bátor cselekedetnek, „hazafias” fellépésnek tartják, és élesen bírálják az elmúlt két évszázad idegen uralma alatt az általuk e tekintetben is „irányítottak vélt” és bemutatott tudománypolitikánkat.

Ezért hasznos lenne, ha hazai egyetemeken, főiskoláinkon – a közszolgálati rádióról és a televíziókról most nem beszélve – rendszeres előadás indulna a magyar művelődés történetéről, aminek természetesen szerves része egyfelől a magyar nép, másfelől a magyar nyelv eredete. A finnugor nyelvészek egyfelől azt vallják, hogy a magyar finnugor, a szamojéd nyelvrokonokkal együtt uráli nyelv, másfelől azonban a genetikai rokonság kérdésére az összehasonlító nyelvészet módszereivel nem adható válasz.

Irodalom

- BAGOSSY László (főszerk.) 1992: Encyclopaedia Hungarica. I. köt. Calgary
- BAKAY Kornél 2004: Szegény Budenz. Néhány szó a finnugristák harcra buzdító nyelvészeti vagdalkozásairól. Magyar Nemzet. 2004. május 15.
- BAKRÓ Nagy Marianne 2003: Az írástudók felelőssége. NyK 100: 46–63
- BERECZKI Gábor 2000: Bevezetés a balti finn nyelvészetbe. Budapest
- BERECZKI Gábor 2003³: A magyar nyelv finnugor alapjai. Budapest

- HONTI László 2001: Uralistica historico-comparativa & science fiction. In: Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára. I. kötet. Pécs
- HONTI László 2004: A magyar nyelv rokonsága és a médiumok. In: Permiekt, finnekt, magyarok. Írások Szij Enikő 60. születésnapjára. Budapest. 89–99
- MARÁCZ László 2000: Módszertani-elméleti útmutatás a magyar nyelv kutatásához. In: Kiálts telyes [így!] torokkal. Képek és írások Pap Gábor művészettörténész 60. születésnapjára. Budapest. 319–327
- MNYER. 2006: A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus *A magyar nyelv eredete* című szimpóziumán elhangzott előadások. FUD 13: 139–202
- RÉDEI Károly 1998: Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája. Budapest (Magyar Őstörténeti Könyvtár 11)
- VÉGH Alpár Sándor 2004: Keletre magyar, avagy hogyan nyerjük vissza illúzióinkat? I–VI. Magyar Nemzet. 2004. február 14–március 20.
- ZAICZ Gábor 1970: A szófejtő Sajnovics János. A Demonstratio szójegyzékéről. MNy. 66: 246–250
- ZAICZ Gábor 1991: A MUSz. és modern etimológiai szótáraink (A szófejtő Budenz). In: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Budapest. 717–723
- ZAICZ Gábor 1992: Budenz József feljegyzéseiből. In: Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag. Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára. Wien–Budapest
- ZAICZ Gábor 2001: Csúzlival verébre. A dilettáns nyelvhasználatról. Finnugor Világ. VI. évf., 4. sz. 14–20
- ZSIRAI Miklós 1994²: Finnugor rokonságunk. Az uráli nyelvrokonainkkal kapcsolatos legújabb ismeret- és forrásanyag rövid összegzésével közre adja: Zaicz Gábor. Budapest